

**Anmeldelse af Mark W. Elliott: The Heart of Biblical Theology. Providence Experienced
(Surrey: Ashgate Pub. Ltd. 2012)**

Poulsen, Frederik

Published in:
Dansk Teologisk Tidsskrift

Publication date:
2013

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Poulsen, F. (2013). Anmeldelse af Mark W. Elliott: The Heart of Biblical Theology. Providence Experienced (Surrey: Ashgate Pub. Ltd. 2012). *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 76(3), 75-76. <http://danskeologisktidsskrift.dk>

Mark W. Elliott

The Heart of Biblical Theology. Providence Experienced, Surrey, England: Ashgate Pub. Ltd. 2012. VII + 187 s. £ 55.

Slår den bibelske teologis hjerte endnu? Det hævder Mark Elliott, der med denne bog leverer en nyttig oversigt over nyere bibelteologiske bidrag. Elliott selv er kirkehistoriker med speciale i Bibelens fortolkningshistorie, men hans interessefelt er bredtfavnende. Bogen ligger således i forlængelse af *The Reality of Biblical Theology* fra 2007, der særligt afdækkede spændingsfeltet mellem bibelsk teologi og fundamentalteologi.

Kapitel 1 giver et signalement af den stribe af bidrag, der kalder sig "theological interpretation". Inden for få år er der fremkommet to kommentarserier, et tidsskrift og en række antologier, der med afsæt i den kirkelige fortolkningsstradition søger efter bibelteksternes teologiske ærinde. Især kirkefædrene med deres bibelske og teologisk ortodokse fortolknninger optræder som helte. Helt rigtigt iagttager Elliott, hvordan bidragenes nærmest absurde specialisering omkring enkelte tekstbidder eller udvalgte århundreder/-tier i historien undviger det egentlige mål: At forstå *helheden* i Bibelen og dens fortolkningshistorie.

Kapitel 2 rummer en undersøgelse af fortolkningshistoriske forsøg på at indgange Bibelens teologi. Interessant påviser Elliott den uenighed, der hersker i brugen af henholdsvis *Auslegungsgeschichte*, *Wirkungsgeschichte* og *Rezeption*. Hans egen forståelse af disse begreber er ikke helt klar. *Auslegung* synes at omhandle udlægning og fortolkning som *genre*, dvs. i kommentarlitteratur, prædikener og lignende. *Wirkung* synes at omhandle, hvad *teksten selv* har udvirket på sine passive modtagere gennem tiden, hvorimod *Rezeption* synes at omhandle, hvad *modtagere* aktivt har brugt teksten til i f.eks. kunst og politik. I al fald påpeger Elliott, at som bibelsk teologi må tekstens fortolknings-, virknings- og receptionshistorie aldrig blive et mål i sig selv, men skal derimod pege os i retning af grundteksten og dennes krav på os.

Det fyldige kapitel 3 afsøger muligheden for at bedrive klassisk bibelsk teologi. Elliott fremhæver Göttinger-professorerne R. Feldmeier og H. Spieckermanns *Der Gott der Lebendigen: Eine biblische Gotteslehre* (2011) som et lovende bud. Dels sikrer dette værk bredden og dialogen mellem testamenterne ved både en gammel- og nytestamentlig specialist, dels tager det indsigterne fra den historiske kritik alvorligt. Dernæst behandler Elliott problemstillingen omkring "pagten", hvilket er rimeligt, når man betænker dette emnes centrale forskningshistoriske placering (Eichrodt, Kutsch). Et overraskende udblik er Ratzingers pagtsteologi, mens en 20-siders ekskursion om førmoderne pagtsforståelser forekommer malplaceret. Et sidste afsnit behandler overfladisk fremtidsudsigterne gennem en læsning af især *Jahrbuch für biblische Theologie: Wie biblisch ist die Theologie?* fra 2010. Kortfattet omtales en "Nils Peter Lemeche" (!), omend hans bidrag nedtones: "It is

the lack of shading in the black and white world that makes it hard to treat the author's arguments with respect" (s. 143).

Pagtstematikken leder over til kapitel 4, der skitserer "providence" som tema for en ny bibelsk teologi. Hvor pagten enten ses som et fremmedelement, der presses ned over teksterne, eller som et flertydigt begreb, så forbinder forsynstanken på den ene side en række temaer i Bibelen (skabelse, hellighed, kongedømme) og udfordrer på den anden side en række systematiske bestemmelser (mening, epistemologi, autoritet). Kort sagt omfatter "providence" Guds handlen både i – og omkring Bibelen. Idéen er ret god; torsoen er spinkel, men Elliott lover at udfolde forsøget i en kommende bog. Den vil jeg glæde mig til at læse.

Bogens klare gevinst er Elliotts imponerende indlæsthed i nyere engelsk og tysk litteratur, der formidler et sjældent overblik over tendenser på tværs af sprog, konfessioner og forskningstraditioner. Imidlertid er den vanskelig at læse. For det første gør indspisthed og name-dropping den uegnet for andre end dem, der i forvejen besidder de nødvendige forkundskaber. For det andet er stilen kursorisk og forvirrende. Elliott er nærmest tavs omkring sit udvalg af litteratur og dispositionen for sin præsentation. Hvad værre er, så væver nøgterne beskrivelser, citater og egne bedømmelser sig indimellem uigennemskueligt ind i hinanden, så læseren efterlades forundret over, hvem der siger hvad. For det tredje skæmmes bogen af slåfejl og manglende pausetegn. Man må ofte selv gætte, hvor et manglende ") skal sættes, og der er for mange fejl i gengivelsen af tyske citater. Summa: Elliott leverer mange skarpe og øjenåbnende iagttagelser af tendenser og interesser inden for de seneste år, der desværre står side om side med en række uheldige fejlpositioner.

Frederik Poulsen

Holger Villadsen

Nordisk Patristisk Bibliografi, Bind I: Systematisk afdeling og Bind II: Alfabetisk afdeling, København: Books on Demand 2011 og 2012. 479 og 494 s. Kr 385 og 375 .

Holger Villadsens store anstrengelse, den omfattende patristiske bibliografi på www.patristik.dk med stort set al nordisk begået forskning og tekstoversættelse fra 1508 til i dag, er nu tilgængelig i bogform.

Bibliografiens trykte udgave udgøres af to bind, hvor det første (den systematiske afdeling) er identisk med netversionen, mens det andet (den alfabetiske afdeling) har samme indhold, men som noget nyt med alle referencer sorteret under de enkelte forskere. På den måde refererer de to bind til hinanden indbyrdes og fungerer som hinandens indeks.

Bind I følger Villadsens oprindelige tredelte systematisering af de patristiske emner på nettet, hvor cirka 6.000 bøger, artikler og oversættelser er

taget med: Først kirkefædrene og deres tekster. Dernæst et afsnit dækkende relaterede emner såsom Biblen (de forskellige oldkirkelige oversættelser og kanonhistorien), apokryferne, kirken (liturgi, organisation o.l.), dogmerne (symbolhistorien) og forholdet til det omgivende samfund (fx andre religioner og arkitektur). Slutteligt et afsnit om generelle indføringsværker i den tidlige kirke og kristendom.

Med den fællesnordiske evangelisk-lutherske baggrund in mente kommer det nok ikke bag på nogen, at det største af delemnerne i bibliografien udgøres af Augustin og hans værker (i alt 28 s.). Til gengæld kan det virke overraskende, at det næststørste delemne er de apokryfe tekster (i alt 22 s.), hvor næsten en fjerdedel af henvisningerne alene er til oversættelser af og studier i *Thomasevangeliet*.

Har man den mindste interesse i et oldkirkeligt emne fra de apostolske fædres tid indtil det 8. årh. i vest og det 7. årh. i øst, er det at finde her. I flæng kan blandt andet nævnes: palæografi, kirkeårsperikoper, homiletik, trinitetslære, manikæisme, arkæologi, ikonografi og meget mere.

Bind II består af en alfabetisk angivelse af alle de nordiske forfattere, der er nævnt i Bind I. Ifølge Villadsen er det i Norden formentlig kun Per Byskow (Lund) og Henning J. Lehmann (Aarhus), der har haft en ansættelse med patristik som hovedfag (9). Ellers fremstår de moderne forskere fra religions- og teologidisciplinerne som bibliografiens flittigste bidragsydere: religionsvidenskab (Einar Thomassen), eksegesi (Søren Giversen), systematik (Anders-Christian Jacobsen) og ikke mindst kirkehistorie (Einar Molland, Nils Arne Pedersen, Samuel Rubenson og Oskar Skarsaune). Den gode, danske tradition for præstegårdsforskning er også med og eksemplificeres ved Villadsen selv og naturligvis Helge Haystrup, især dennes Augustinstudier.

Ligeledes skal også nævnes væsentlige finske forskere, fx Ismo Dunderberg og Antti Marjanen, der ser ud til at være bedst repræsenteret ved deres internationale publikationer, selv om deres *Juudaksen Evankeliumi* sikkert ville være god at gæste, hvis man interesserede sig for *Judasevangeliet* – og kunne finsk. Men imponerende er det, at Villadsen i så vid udstrækning har fået de finsksprogede udgivelser med. Patristikken i Island må heller ikke glemmes; i bibliografien er den især personificeret ved Jon Ma Ásgeirsson, der også er rigt repræsenteret med artikler på sit modersmål. En rar påmindelse om, at nutidige forskeres formidlings- og publikationsforpligtelse ikke kun behøver at gestalte sig internationalt, men nationalt ligeså.

Når nu al information udi nordisk patristikforskning i forvejen er tilgængelig på Villadsens hjemmeside, er der så nogen grund til at erhverve sig det dobbelte referenceværk? Faktisk, ja. For der er en verden til forskel på læseoplevelsen, når man sammenligner det at surfe rundt på nettet med det at slå op i bøger på gammeldags facon. Det sidste er bestemt at foretrække. En oplevelse mange nok deler, når de har siddet og læst i Google Books længe nok.

Så for os andre viser Villadsens store anstrengelse sig at have været al besværet værd, særligt i sin nu trykte form, som fortjener en lang brugs- og levetid.

René Falkenberg

Christine Mundhenk (red.)

Melanchthons Briefwechsel, Band T 13, Texte 3421-3779 (1544). Udg. af Matthias Dall' Asta, Heidi Hein og Christine Mundhenk. Stuttgart-Bad Canstatt: Verlag fromann-holzboog 2012. 631s. EUR 284.

Med stor præcision er udkommet dette nye bind af det kendte værk kun et år efter det forudgående bind. Nærværende udgivelse omfatter 369 stykker, latinske og tyske, og det er et godt tegn på Melanchthons enorme brevveksling, at disse breve kun omfatter året 1544. Indholdet er meddelt og beskrevet i koncentreret form i værkets *Regesten* Bd. 4, 1983. I mellemtiden er to nye breve dukket op, og de er aftrykt i nærværende bind nr. 3595a og 3777a. Det førstnævnte er ganske interessant: på en tabt forespørgsel fra Anton Lauterbach om nadverens brug svarer Melanchthon (den 22. juni 1544), at han vil råde til, at man går hyppigt til alters. Han henviser her til indstiftelsesordene hos Paulus "gør dette, så ofte som...". Det betyder, skriver Melanchthon, at man tit og ofte skal nyde nadveren, og at man ikke skal vente med det til dødslejet. Han oplyser også, at Luther netop har skrevet det samme til Anton. Brevet findes i en afskrift i Riga. Det andet "nye" brev (3777a) er en skrivelse fra Georg Norman til Melanchthon, udateret, men fra 1544. Bl.a. anbefaler han her franskmanden Carolus Paludanus, som i de sidste par år har været læge hos kong Gustav Vasa. Han rejser nu hjem og ønsker at passere Wittenberg undervejs. Brevet findes i koncept i rigsarkivet, Stockholm.

Brevvekslingen fra dette år afspejler i øvrigt anspændte private forhold hos Melanchthon. Datteren Anna var blevet gift med digteren Georg Sabinus, og de var flyttet til Preussen. Det var Melanchthon ked af. Sabinus var en kedelig, utro fyr. Da Anna et par år efter døde, var Melanchthon utrøstelig og bebrejdede sig selv. Også det store arbejdspress, opblussen af nadverstridigheden, forholdet til Luther og angsten for krig virkede trykkende på ham. Brevvekslingen med den danske Christian d. 3. begynder så småt at komme i gang i dette bind. Der er to emner, som drøftes mellem dem. Det ene drejer sig om vanskeligheder med leverancen af de gaver i form af sild og smør, som kongen forærer berømtederne i Wittenberg (3439). Kongen lover at få bedre styr på dette og opfordrer Melanchthon til at sende en ønskeseddel over gaver, som han kunne tænke sig tilsendt fra kongen. Det andet emne angår krigen fra 1542 mellem Christian d. 3. og kejser Karl d. 5. En fredsaftale blev indgået i maj 1544. Omtalen af dette i Melanchthons brevveksling giver et glimt af den nyhedscentral, som Melanchthons hjem

var. Kongen havde – med tvivlsom ret – hævdet, at Danmark var uskyldig, og at det var fjenden, som var ond og tyrannisk (3439). Franz Burchard havde sendt nyheder om dette til Joachim Camerarius (3488), som sendte dem videre til Melanchthon, som sendte dem til Nikolaj Medler (3548) og til Albrecht af Preussen (3587), hvorefter Melanchthon endelig lykønskede kongen med freden (3659).

Martin Schwarz Lausten

Lisbet Christoffersen, Hans Raun Iversen, Niels Kærgaard og Margit Warburg (red.)

Fremtidens danske religionsmodel. København: Forlaget Anis 2012. 392 s. Kr. 299. e-bog kr. 179.

Fremtidens danske religionsmodel har et sigende forsidebillede. Det er fra årtusindefejringen den 3. december 2000 ved Jelling Kirke og viser folketingets formand (Erling Olsen), statsministeren (Poul Nyrup Rasmussen) og regentparret stående ved Jellingestenen. (De) “levendegør den danske religionsmodels historiske oprindelse og statsretslige grundlag”, som det hedder på omslaget.

Det mest interessante er det, man næsten ikke ser, men kun skimter mellem den ene sten og statsministerens skulder. Her aner man biskoppen over Haderslev Stift, Niels Henrik Arendt. Måske er det en overfortolkning, men biskoppen illustrerer med denne opstilling, hvordan kirken og kristendommen i Danmark er trukket tilbage fra den direkte stats- og magtudøvelse. Folkekirkens magtudøvelse i det danske samfund er næste usynlig, men den eksisterer som en indirekte eller blød magt.

Desværre sætter bogens 21 artikler ikke direkte fokus på spørgsmålet om forholdet mellem folkekirke og magt i det danske samfund. Det sker mere indirekte i en række interessante artikler om fx religion, politik og ret i Europa (Lisbet Christoffersen), folkekirken, staten og økonomien (Niels Kærgaard og Jørn Henrik Petersen) samt staten, folkekirken og dansk sekularisme (Hans Boas Dabelsteen). Omdrejningspunktet i disse og de fleste øvrige artikler er forholdet mellem stat og evangelisk-luthersk folkekirke i Danmark med baggrund i solide historiske gennemgange og analyser.

Selvom bidragene nødvendigvis må rette sig i forskellige retninger, bliver de i substansen forsøgt holdt sammen af et overgribende begreb om, at der i Danmark er tale om en særlig national religionsmodel. Figuren “religionsmodel” henter sin inspiration fra talen om “velfærdsmodeller” og “arbejds-markedsmodeller” og skal åbne for at beskæftige sig med religion som en mangedimensional størrelse, som indbyder til tværfagligt samarbejde mellem politologer, teologer, religionssociologer, jurister, historikere og økonomer.

Redaktørerne definerer religionsmodellen som “det institutionaliserede og historisk betingede aftryk, som religionssystemets udvikling og interak-

tion med staten og samfundet gennem historien har efterladt os med” (14). Som forudsætning ligger en Niklas Luhmann-inspireret teoridannelse, der går ud fra, at de fleste vesteuropæiske stater er karakteriseret af funktionel differentiering, som opdeler samfundet i delvist autonome systemer, der både er selvrefererende og interagerende.

Teoridannelsen og religionsmodellen som figur fungerer godt som bogens samlende princip, der bringer de forskellige fagligheder i en nødvendig og frugtbar samtale. Teoridannelsen skaber dog også et problem, som hænger sammen med den luhmannske systemteoris konserverende natur og konsekvens. Det afslører sig, når man vil lave en antologi om *fremtidens danske religionsmodel*. Med Luhmann i bagagen er det meget vanskeligt at sige noget om fremtiden (hvad det vel altid er?), og antologien har også en klar overvægt af artikler, der redegør for de historiske forudsætninger for den aktuelle situation. Men det forbliver ubearbejdet, hvordan vi fra fortid og nutid kommer ind i fremtiden, når det gælder forholdet mellem stat og folkekirke. Det skal dog retfærdigvis siges, at redaktørerne i det afsluttende kapitel introducerer en ny figur: tippunkt (tipping point), og rejser spørgsmålet om, hvorvidt vi i Danmark er ved at nå et punkt, “hvor den danske religionsmodel bliver ustabil og må omdannes for at kunne genfinde en ny, relativ stabil position i samfundet” (383).

Cecilie Rubow kritiserer i sin afsluttende replik til antologiens mange artikler, at forskningen og debatten om den danske religionsmodel (læs: stat-kirke) for hurtigt bruges til at sige, hvad der vil og skal ske i fremtiden – uanset om man går ind for eller er imod en nyordning af forholdet mellem stat og folkekirke. Dermed deler forskningen vilkår med journalistik og politik, der er mere optaget af fremtiden end af nutiden. Ikke blot i antropologien, men også i den teologiske og religionsvidenskabelige debat bliver fremtiden skrevet ind i nutiden som en forståelseshorisont for, hvad der skal siges med autoritet.

Dermed sætter hun fokus på bogens bærende præmis, at fremtidens danske religionsmodel uundgåeligt vil blive ændret og måske ligefrem skal ændres. Man kan være kirkepolitisk enig eller uenig i synspunktet, men det rejser spørgsmålet, hvad vi kan og skal bruge historien til, når det gælder om at sige noget om en ukendt fremtid. P.G. Lindhardt mente som bekendt, at man ikke kunne lære noget af historien, når det gælder om at sige noget om fremtiden. Men sådan er det ikke i nutidens faglige miljø. Her er fremtiden, som Cecilie Rubow formulerer det, ikke ukendt eller et blankt tomrum, men et mulighedsrum for det endnu ikke realiserede og dermed en horisont, der allerede har indflydelse på nutiden.

Det rum forsøger *Fremtidens danske religionsmodel* at fylde, og det gør den på en måde, der inspirerer til at tænke med.

Peter Lodberg